

Besonders hervorzuheben ist: Der Autor wertete das reiche Material der tschechischen Archive für seine Forschungen aus, das in Polen bisher zu wenig beachtet worden war, und stellte seine Forschungen damit auf eine breite Quellengrundlage.

ul. Dietla 105/6  
PL 31-031 Kraków

Marian WOLSKI

M. WINGENS, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw*, Nijmegen (SUN) 1994 (1-304: naam- en plaatsregister, bronnenopgaven (gedrukt en ongedrukt), literatuuropgave en vele afbeeldingen en kaartjes).

Deze fraai uitgegeven en goed geschreven studie is het resultaat van een doctoraatsonderzoek naar de rol en betekenis van de Mariabedevaarten voor de katholieke gelovigen, die in de zeventiende en achttiende eeuw vanuit de Republiek der Zeven Provinciën naar Handel, Kevelaar en Uden trokken. De inhoud van het boek is als volgt verdeeld. 1. Inleiding; het historisch en theoretisch kader; 2. het kerkelijk handelen ten aanzien van de voornoemde bedevaartplaatsen; 3. de uitwerking van de ter discussie staande these: “van een instrumentele, ritualistische, op ruil gebaseerde Mariaverering naar een gespiritualiseerde, verinnerlijkte Mariadevotie”; 4. besluit; 5. bijlagen, literatuuropgave en register.

Het boek geeft de lezer allereerst een inzicht in het bestuur en de inrichting van de bedevaartplaatsen. Zo bestond er een onderlinge concurrentie tussen de besproken bedevaartoorden en getroosten de daar werkzame geestelijken zich de nodige inspanningen om gelovigen aan te trekken. Dit gebeurde middels devotieprenten, mirakelboekjes, prediking, onderwijs en wervingsreizen. Ook de wijze waarop de gelovigen hun bedevaart volbrachten, komt ter sprake. Zij geschiedde veelal groepsgewijs, georganiseerd door onder andere de bedevaartbroedersschappen die op initiatief van leken werden opgericht en meestal door leken werden geleid. Dit leidde weleens tot conflicten met lokale zielzorgers — in dit verband doet Wingens een aantal interessante observaties. De bedevaart kon tegelijkertijd een gezellig uitje zijn en een religieuze daad. Allerlei vanuit kerkelijke optiek onwenselijke praktijken, zoals drankgebruik en de familiarisering van de seksen traden hierbij op. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de voorwaarden waaraan een wonder voor kerkelijk erkenning moest voldoen, alsmede de verhouding tussen het beroep op een medicinale en bovennatuurlijke genezing. Interessant is de vaststelling, dat vooral mannen en jongens baat vonden bij een bedevaart. De wonderen die in de mirakelboekjes en -verslagen zijn bewaard gebleven, blijken goeddeels nieuwtestamentisch van aard te zijn. Het gaat dan bijvoorbeeld om gevallen van lamheid, doof- en blindheid en soms bezetenheid. Ook de rituelen die de gelovigen ter plaatse uitvoerden komen aan bod.

De bedevaartpraktijk werd door de verantwoordelijke geestelijken ingeschakeld om een posttridentijnse vroomheid op de gelovigen over te dragen. In dit verband spreekt Wingens over spiritualisering en sacramentalisering. Op de eerste plaats riep de bedevaart de gelovigen op tot bezinning op hun zondige staat in het licht van het eeuwige heil, waarop het christelijk leven per slot van rekening gericht was. De ziekten zouden daarom zijn verbonden met de persoonlijke zonde of die van de ouders. De gelovigen moesten ertoe worden gebracht, dat zij zich niet meer zoals voorheen instrumenteel, dat wil zeggen op basis van een 'geef, opdat gij gegeven wordt' tot Maria verhielden. Daarbij benadrukte de geestelijkheid dat haar rol bij de verwerving van het eeuwige heil enkel bemiddelend van aard was. Maria werd voor de gelovigen het liefdevol naar de mens toegewende gelaat van een strenge en straffende God. In de achttiende eeuw zou het wonder dat diende tot de verwerving van binnenwerelds heil als trekpleister voor de bedevaartgangers zijn vervangen door de aflaat, die het verblijf in het vagevuur verkortte. Op de tweede plaats moedigde de clerus de gelovigen aan tot een veelvuldiger gebruik van het biecht- en communiesacrament. De biecht bleef overigens problematisch, omdat de grote toeloop van pelgrims de biechtvaders verhinderde om hieraan veel aandacht te besteden. Dit alles had volgens de auteur tot doel de gelovigen te wijzen op de zorg voor hun zieleheil in plaats van de bekommernis om het aardse welzijn. Het gezamenlijk bezoek van de genoemde bedevaartplaatsen die gelegen waren in gebieden waar de katholieke godsdienst vrij kon worden uitgeoefend, zou het gevoel van confessionele gemeenschapszin en identiteit van de Noordnederlandse katholieken verder hebben versterkt.

Een positief aspect van deze studie vormt de inkleding van het bedevaartwezen en de -broederschappen in de ideologische context van de Katholieke Reformatie enerzijds en in de theorie van de confessievorming en de vraag naar de instrumentaliteit van het religieuze handelen anderzijds. Toch moeten hier ook enkele kritieken worden geformuleerd. 1) De theologische achtergronden worden door Wingens nogal eens clichématig, onduidelijk of soms onnodig (p. 89-92: jansenisme) behandeld, waardoor zijn interpretaties helaas aan kracht verliezen. Zo verdient zijn conclusie dat de rationalisering van het wondergeloof in de achttiende eeuw het gevolg was van een groeiend inzicht van de natuurwetenschappen een zekere nuancering (*Besluit*, p. 259-260). Deze verschuiving kan immers ook met intern theologische ontwikkelingen worden verbonden, namelijk de overgang van de middeleeuwse theologie (de verwevenheid van natuur en bovennatuur) naar die van de contrareformatie (de loskoppeling van beide). Ook de vaststelling dat de ziekten zouden voortspuiten uit de persoonlijke zonden is onhoudbaar (*Besluit*, p. 260-261). De verhouding tussen beide is genuanceerder. Een meer aanvaarde — supra-naturalistische — opvatting werd vertegenwoordigd door de Tongerlose norbertijn Augustinus Wichmans (†1661) die in zijn *Apotheca spiritualium pharmacorum* (1626) de herkomst van besmettelijke ziekten wilde verklaren, omdat zij de onredelijkheid van Gods

heilsplan met zijn gelovigen leken te veronderstellen. De ziekten net zoals de dood waren door de oerzonde van Adam en Eva in de wereld gebracht en hadden daarom een natuurlijke oorsprong. De ziekten — juist als het gevolg van de erfzondige natuur van de mens — *verwezen* of naar de persoonlijke zonden, naar die van de ouders, naar de beproeving door God of toonden in het wonder Gods glorie. De ziekten hadden bovenal een pedagogische functie. Derhalve kan *niet zonder meer* worden besloten dat de geestelijkheid de gelovigen binnen een systeem van buitenwereldse heilsdistributie wilde trekken, dat bovendien concurreerde met de geneeskunde (met name p. 191, 193 en 198-199). Bij de bulle *Super gregem* van Pius V (†1572) werd de louter medicinale benadering van een levensgevaarlijk zieke trouwens wél afgekeurd. De geneesheer diende een eed af te leggen waarin hij beloofde de behandeling te staken, wanneer de patiënt geen biechtvader wilde aanzoeken. Overigens is de verhouding tussen ziekte en zonde zoals die door de theologen werd besproken nog maar slecht onderzocht.

2) Ook is het te betreuren dat de bedevaartpraktijk enigszins wordt losgeweekt uit de brede stroom van de posttridentijnse vroomheid — die toch ook een duidelijke continuïteit vertoont met de middeleeuwse. Daardoor wordt de kerkelijke inkleding van de bedevaart ten onrechte voorgesteld als een daaraan tegengestelde kracht (zie ook opmerking 3). Wingens nuanceert overigens deze verhaallijn in zijn conclusie door deze twee trekkrachten minder sterk te contrasteren (*Besluit*, p. 261-262).

3) De spanning tussen instrumentalisering (de om te vormen 'middeleeuwse' Mariadevotie gericht op binnenwerelds heil) en spiritualisering (een buitenwerelds heil gerelateerd aan de menselijke zondigheid) — die lijkt samen te vallen met Delumeau's onderscheid tussen respectievelijk de 'pastoraal van de hoop' en de 'pastoraal van de angst' (p. 137-140 en 222) — kan niet zonder meer worden gelokaliseerd in bepaalde kerkelijke leerstukken, pastorale strategieën, groepen, gewoonten en perioden als twee elkaar uitsluitende grootheden. Een nieuw gebruik of inzicht bijvoorbeeld vraagt immers om instemming of toeëigening, wordt gaandeweg conventioneel en de omgang daarmee tevens instrumenteel. Omgekeerd betekent een instrumentele omgang met bepaalde fenomenen nog geenszins, dat degenen die deze attitude ten toon spreiden enkel de subject- en bewustzijnsloze doorgeefluiken zijn van gedragspatronen. De vaststelling dat de populariteit van de bedevaartoorden steeds toenam ondanks de kerkelijke vernieuwingen (van wonder naar aflaat), lijkt evenwel de laatstgenoemde houding bij de gelovigen te veronderstellen. Gebeurt dit terecht? In dit verband moet ook de vraag worden gesteld, of de zeventiende- en achttiende-eeuwse ontwikkelingen zozeer als een vorm van kerstening moeten worden gezien zoals Wingens — kennelijk geïnspireerd door moderniseringsthesen — lijkt te suggereren (*Besluit*, p. 259).

4) De toekenning van een louter sociaal-integratieve functie aan de bedevaartbroedersschappen en een louter individueel-godsdienstige aan

de andere broederschappen (bijvoorbeeld van de Rozenkrans en de Goede Dood) leidt in deze studie tot een tegenstrijdigheid, juist omdat Wingens deze functies uit elkaar trekt (*Besluit*, p. 263-264). De kleinere bedevaartbroederschappen die de katholieke middenstand omvatten en in zoverre een bijzondere vorm van sociale binding tot uitdrukking brachten, gingen toch — eenmaal de grens gepasseerd — over in een grotere groep van bedevaartgangers en conformeerden zich aan het ene, godsdienstig doel waarom zij op pad waren gegaan. De andere broederschappen die louter een religieuze functie zouden hebben vervuld, waren wellicht eerder opgericht met een godsdienstig oogmerk, maar hadden daarmee tevens een sociale functie, te weten een gebeds- en solidariteitsgemeenschap die zich uitstreckte over zowel levenden als doden. Overigens waren de door leken geleide bedevaartbroederschappen ook in de Spaanse Nederlanden een bekend fenomeen. Daarnaar verwijst het Zuidnederlandse gezegde 'Bedevaart is lekenzaak'.

5) De theorie van de confessionalisering werd ontwikkeld voor mono-confessionele staten zodat de pluriconfessionele situatie van de Republiek een aanpassing van de theorie behoeft. Zo moet Wingens' veronderstelling enigszins worden genuanceerd dat de bedevaart de confessionele identiteit van de katholieken versterkte, ook toen de confessionele grenzen al lang vastlagen (*Besluit*, p. 265-266). Het is mij in dit verband niet duidelijk geworden, waarom de gemeenschapsvorming 'in den vreemde' zo belangrijk was wanneer deze reeds in de Republiek bestond. Er bestond al een geloofsgemeenschap, want de katholieke gelovigen en dan nog een klein deel van hen gingen per slot van rekening te zamen op reis.

Ik sluit af met een opmerking van algemene aard. In een tijd waarin multi- en interdisciplinariteit althans vaak met de mond wordt beleden, verbaas ik mij erover dat enige kennis van de theologie-geschiedenis soms eerder als een gebrek dan een verrijking wordt gezien. Toch is theologie-historische kennis onontbeerlijk wanneer de historische kerk-historische onderwerpen bespreekt. Deze kennis leidt idealiter daartoe, dat hij beter in staat is om zijn bronnen, bijvoorbeeld contemporaine theologische interpretaties te begrijpen. Zo kan hij naar onderliggende krachtlijnen doorstoten, of in ieder geval de tegenspraken op het oppervlaktenniveau van de historische interpretatie vermijden.

Twentestraat 99  
NL-5018 BD Tilburg

F.J.M. HOPPENBROUWERS

Dominique-Marie DAUZET et alii, *La voie canoniale dans l'Église aujourd'hui. Actes des Assises Canoniales francophones, Abbaye de Mondaye, 30 août — 2 septembre 1993*, Namur, Vie Consacrée, 1994, (Collection Vie Consacrée, t. 9), 175 pp.

Au mois de juillet 1994, Mgr Walter Kasper, Évêque de Rottenburg-Stuttgart, invité d'honneur du Chapitre Général de l'Ordre de Prémontré,